

Çeviri/Translation

Kleio Anahtar Deliğinden Bakıyor

(Clio kijkt door het sleutelgat)

Clio looks through the keyhole¹

JACQUES PRESSER (*1970)

Amsterdam Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Prof.
Amsterdam University, Faculty of Arts, Department of History, Prof.

Çeviri/Translated by: İSMAİL HAKKI KADI²

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History

(ismailhakki.kadi@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-1449-3112

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 27.05.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 12.06.2025

Presser, Jacques. "Kleio Anahtar Deliğinden Bakıyor." Çev. İsmail Hakkı Kadı. *Ceride* 3, no.1 (Haziran/June 2025): sayfa/pp 153-166
DOI: 10.5281/zenodo.15769847

Hanımefendiler ve beyefendiler,

Bilimle uğraşan veya ilgi duyan birçoğunuz için, muhteşem peri Kleio'yu, kahinlerin tanrıçası olarak değil de, eğilip anahtar deliğinden gözetleyen bir dikizciye dönüşmüş halde hayal etmek neredeyse imkansız olabilir. An-

1 Jacques Presser, "Clio kijkt door het sleutelgat," in Presser, J, M.C Brands en M.E.H.N Mout, *Uit het werk van dr. J. Presser* (Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1969), 283-93.

2 Metindeki tüm dipnotlar mütercime aittir. Orijinal metinde yer alan Almanca, Fransızca, Latince kelime ve ibareler -kitap isimleri hariç- Türkçeye çevrilerek dipnotta orijinal kelime ve ibareye yer verilmiştir. Bu kelimelerdeki ve metnin diğer yerlerindeki vurgular (italik, büyük harf, tırnak işareti vs.) Türkçe metinde de korunmuştur. Metnin tercümesindeki katkılarından dolayı Oktay Taftalı, Güneş İşiksel, İhsan Fazlıoğlu, Hakan Aydemir, Rudolf Dekker ve Gülşen Yakar'a teşekkür ediyorum.

cak böyle bir derse başlarken, sizi hafifçe ürperterek, hatıra anlamında hafızanın, şüpheli olanların yanı sıra kabul edilemez olanları da içeren birçok farklı yolla ortaya çıkabileceğine işaret etmenin yerinde olacağını düşünüyorum. Mükemmel ve aynı zamanda çok centilmen bir Fransız tarihçi bile bir çocuğun doğumuna vesile olması kaydıyla bu Kleio'ya şiddet uygulamanın o kadar da kötü olmadığını söylememiş miydi? Üstelik, tecavüz olarak nitelendirmek zorunda olduğum bu fiili mazur görebildiği anlaşılan meslektaşımızın adı Duc de La Force'tu.

Kleio anahtar deliğinden neden, nereye bakıyor? Tecessüsten mi, bilgi susuzluğundan mı? *Şüpheden kaynaklanan hakkını*³ ona verip bilgi susuzluğundan olduğunu varsayalım. Peki kimi veya neyi tanımak istiyor? Belli ki kendisini gözetlenmiyor sanan insanı. İnsanı olduğu gibi tanımak istediği de söylenebilir mi? Bu sorunun cevabını psikologlara bıraksak daha iyi olacak...

Artık erkeğe yakışmayacak bir şekilde kadın kıyafeti arkasına saklanmayı bırakıp az önce kullandığım 'bilgi susuzluğu' kelimesini diğer incelikli 'ilgi' ile tamamlamama izin verin: Peki tarihçiyi, bu tarihçiyi tahrik eden nedir? Niçin gözetlemekte? 'Adi gözetleme' mi yoksa 'Tarihin büyük eserlerine yapılan temizlik işçiliği' mi? Ki genellikle bu ikincisi olduğu varsayılır ve buna hükmedilir. Tarihçi doğası gereği büyük adamı -meşhur bir söze göre, hiç kimsenin büyük görünmediği- *uşaklarına*⁴ görüldüğünden de daha küçük mü görmek istiyor? Bu sorulara benim cevabım hayır'dan çok 'elbette hayır' olacaktır. Peki bu durumda onu tahrik eden şey nedir?

Sevgili dinleyiciler, bu tarihçinin, kendisine yakışmayan *oyuncu insan*⁵ maskesini bir kenara atmasının ve kendisini dürüstçe *homo venator*, yani meslek icabı olduğu gibi, bir insansı avcı veya avcı adam olarak ortaya koymasının zamanı geldi. Peki o meslekte neyin peşindeyiz? En basit cevaba sığınayım: Hakikatin.

Hakikat: Arthur Schnitzler'in bir sözü, hemen eklenilesi bir terim: 'Hakikat sunağının önüne vardığınızda birçok kişinin diz çökmüş olduğunu göreceksiniz. Ama oraya giderken her zaman yalnız olacaksın.'⁶ Çoğu zaman olduğu gibi, yaklaşık olarak doğru olan bu kasvetli ifade-'yaklaşık

3 *The benefit of the doubt.*

4 *Valet de chambre.*

5 *Homo ludens.*

6 Wenn du vor den Altar der Wahrheit trittst, so wirst du Viele auf den Knien finden. Doch auf dem Wege dahin wirst du immer allein gewesen sein.

olarak'lığı sayesinde-aşağıda söyleyeceklerim için ihtiyacım olan marjı tam olarak bırakmaktadır.

Her ne kadar insan o kutsal yolculukta gerçekte deruni bir yalnızlık içerisinde olsa da her zaman tek başına değildir zirâ ona yoldaş ve onunla hem-hâl olanlar vardır. Soğukkanlılıkla bakıldığında bu durum bilimsel çalışmalarda belirgin bir şekilde fark edilebilir. Nitekim bilimsel çalışmalarda kişinin bütün bireysel eğilimleriyle, zamana ve koşullara bağlı bir gelişmenin, bir akışın, bir hareketin, deyim yerindeyse bir *trend*in tamamen dâhilinde kaldığı görülür. Peki, zamanımızın tarihçisinin hakikate giden yolu araştırırken takip ettiği *trend*, gelişme nedir? Bunun cevabını size Oldenbarnevelt'in⁷ ünlü biyografi yazarı Bay Jan den Tex'in kısa ve güçlü bir ibaresiyle vereceğim: 'Hepimiz Marx'ın okulundan geçtik.' Kendisini Marksist olarak görüp görmediğini bilmediğim Bay Den Tex, hepimiz, diyor. Jan Romein'in ifadesiyle, kafalarını hayır şeklinde sallayarak Marx'ın arkasından yürüyen tarihçiler de dâhil, hepimiz. Freud'un okulundan, varoluşçuluk okulundan geçtiğimiz gibi Marx'ın okulundan. Marksist tarih görüşünün temel önermeleri modern toplum bilimlerine o kadar nüfuz etmiştir ki artık neredeyse bu önermeler Marksist olarak kabul edilmemekte ve bu durum Marksist teori için büyük bir zafer olarak değerlendirilmektedir.

Ancak burada şu soru sorulabilir: Hangi Marx? Çünkü biliyoruz ki, Marx ilerleyen çalışmalarında giderek daha fazla geniş insan gruplarının sorunlarına, ekonomik yasalara, sınıf mücadelesine odaklandı ve bu nedenle birçok takipçisinde onun öğretisi hakkında çarpıtılmış, basmakalıp bir imge ortaya çıktı. Büyük adamın muhtemelen bizzat 'Tanrı beni Marksistlerden korusun!' demiş olması nedensiz değildir. Ancak hiçbir şey, yapıtlarında insan ve bireyin ihmal edildiği görünen bu imgeden daha aldatıcı değildir; Karl Marx ve Friedrich Engels'in ilk yazılarından biri *Die heilige Familie*'deki Bruno Bauer ile olan polemiklerinde tarihte kişiliğin rolünün net bir şekilde vurgulandığını görüyoruz. Bu, her iki yazarın hayatlarının sonuna kadar muhafaza ettiği bir görüştü: 'Tarih, amaçlarının peşinde çaba sarf eden insanın faaliyetinden başka *bir şey* değildir.'

Zamanımızda Marx'ın fikirleri hakkında artan bilgi derinliği, sürekli gelişen açık bir sistem olarak Marksizm'in aynı oranda alan kazanma deneyimiyle birleştiğinde, takipçilerinin çoğunda insan merkezli bir dönüşüme, da-

7 Johan van Oldenbarnevelt (1547 - 1619). Hollanda'nın İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden.

ha doğru bir ifade ile bir geri dönüşe neden oldu. Hakkaniyet, bu şekilde yenilenen bu vizyonun, daha önceki Marksistler arasında kesinlikle yaşayan bir unsur olarak var olduğunu kabul etmemizi gerektirir. J.P. Nettl, Rosa Luxemburg hakkındaki son çalışmasında, gayet haklı olarak devrimci demokrasinin insani ve özgürleştirici yönleri ile bu yetenekli kadının diyalektik materyalizme olan mutlak sadakati arasındaki ilişkinin ne kadar güçlü olduğuna işaret etmiştir. Marksizm, artık bireyin belirli bir oranda özerkliğini, psikolojik ve fiziksel yapısının benzersizliğini ve tekrarlanamazlığını kabul etmeye geri döndü. Bununla birlikte anlaşıldı ki, daha büyük sosyal sorunların çözümü, otomatik olarak bireyin sorunlarını, dünyadaki yerini, zorluklarını, ikilemlerini ve trajedilerini çözmemektedir. İnsan bireyinin, toplumsal gelişmenin gölgesindeki bir rakamdan çok daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır.

Yeniden kazanılan bu bakış açılarının tarihçinin duyarlılığı üzerindeki etkisini tartışmak şu andaki konumuz değil. Burada daha ziyade, bu gelişmenin, insan bilimindeki gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğine işaret etmek istiyorum. Psikoloji ve antropoloji gibi alanlar, bir taraftan biyografik unsurun artmasından beslenip diğer taraftan da aynı biyografik unsurun artmasına neden olan bilimsel çalışmaların en bariz örnekleridir. Bunu kendimi biraz evimde hissettiğim, istatistiklerde yer almasa da, ikincil de olsa, gerçek bir meslek olan ansiklopedistlik alanında açıklamak istiyorum. Ansiklopedilerimizle önemli ölçüde karşılaştırılabilecek daha önceki dönemlere ait büyük eserlerin biyografik içerik açısından ne kadar fakir olduğu (bunu benden önce fark edenler sayesinde) gözümden kaçmamıştır. Bu içerik, on yedinci yüzyılın son çeyreğinden önce, Antik Roma döneminden o zamana kadar bildiğimiz altmış kadar ansiklopedik eserde neredeyse hiç yoktur; Erken Orta Çağ'ın en büyük ve en seküler ansiklopedisi Sevilalı Isidore'un *Etimologiae*'sında, Büyük İskender veya Augustinus gibi şahsiyetlerden sadece satır aralarında bahsedilmesi manidardır. Aristoteles'in muazzam, her şeye yayılan etkisi bile insan Aristoteles'in kim olduğuna, ne zaman yaşadığına vb. dair merak uyandırmadı. İlk başta biyografik unsur tedricen daha belirgin hale geldi. Yine de örneğin Brockhaus ancak onuncu baskısından (1851-1855) itibaren çağdaşlarının sistematik biyografilerine yer vermeye başladı. Aynı şey Britannica için 11. baskısından (1910-1911) itibaren söylenebilir. Ancak o vakitler Almanya'da, sadece Franz Brümmer'in 10.000 ismi içeren *Deutsches Dichter-Lexikon*'u örneğinin de ortaya koyacağı gibi tematik biyografik sözlükler derlemek bir çeşit furya haline gelmişti bile.

Artık muhteşem dikizcimiz Kleio'muz devreye giriyor. Tarihçi tek bir kişiye odaklanmak istiyorsa, onunla tercihen mahremiyetinde, gerekirse fanilasıyla, hatta gerekirse -lütfe panige kapılmayınız- fanilasız olarak karşılaştığı kaynaklara özellikle eğilmelidir. Bu özel karaktere sahip kaynaklara çok eski zamanlardan beri sahibiz ancak geçen yüzyılda ve özellikle de zamanımızda bunlar oldukça artmıştır. Bir benliğin (*ego*) kendini kasıtlı veya kasıtsız olarak açığa çıkardığı veya gizlediği bu kaynaklara bir keresinde *ego-documenten*⁸ etiketini yapıştırmıştım. Bu kaynaklarda benliğin (*ego*) kendini gizlediği de doğal olarak vakidir ve bu da psikoloji eğitilmiş tarihçi için daha az ilgi uyandırıcı değildir. Kendimden Ansiklopedist olarak bir alıntı yapmama izin verirsiniz, vaktiyle Algemeine Winkler Prins için yazdığım tarih kaynağı olarak hatıralar makalesinden⁹ bir bölümü aktaracağım. Bu kaynaklardan elde edilen tarihsel imgenin diğerlerinden sanki bir boyut daha zengin olduğunu belirttikten sonra şöyle devam ettim: 'Genellikle renkli, cazip ve büyüleyici türlü türlü detaylar cansız malzemeye hayat verebilir, bir temsili daha somut hale getirebilir; tarihsel süreçlerin ortaya konulmasında verilen somut örnekler, soyut şeyleri anlamlı bir şekilde canlandırabilir; ölümler bir sese sahip olurlar, hissiyat yoluyla algılanan manzara ve şehir, hayal gücünün ekranına daha açık bir şekilde yansır; insan unsuru zihni, insanlığın dramına uyanık tutar, gerilimleri ve duyguları daha hissedilebilir yapar, zafer ve yenilgilere dâhil olmamızı sağlar. Geçmişin karakterleriyle ilişki kurabiliriz, kendimizi onlarla, onların zamanında ve ortamında hareket ettirebiliriz; onları çok daha iyi anlarız (ve onları anlamadığımız da nadir değildir ki bu da bir kazanımdır). Küçük figürler bize büyük şeyler hikâye edebilirler, büyükler de küçük şeyler; insan ve dünyanın görüntüsü sonsuzca detaylanır, imkân ve ifânın, rüya ve yanılsamanın sonsuz çeşitliliğe sahip olduğu ortaya çıkar.' Bu, söylediğim gibi, esas olarak anılar ve onlarla bağlantılı olan otobiyografiyle ilgiliydi, ancak bunlar, bireysel keşiflerimiz için bu benlik vesikaları arasında en az yararlı olanlarıdır. Bu, bunların hangi yönleriyle örneğin günlüklere nispetle geride kaldıklarını fark

8 *Ego-documenten* kavramı Selim Karahasanoğlu tarafından Türkçeye ben-anlatısı olarak tercüme edilmiş ve literatüre de bu şekilde yerleşmiştir. Presser'in 'ego-documenten' kavramını buradaki kullanımının Türkçeye 'benlik vesikaları' olarak tercüme edilmesinin daha isabetli olacağını düşünüyorum zira buradaki 'ego'dan kasdın 'ben'den ziyade 'benlik' olduğu ve söz edilen kaynakların 'ben'in anlatısı olmasına değil, 'benlik'in keşfine imkan veren kaynaklar olmasına vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

9 Jacques Presser, "Bir Tarih Kaynağı Olarak Hatırat (Memoires Als Geschiedbron)," çev. İsmail Hakkı Kadı. *Ceride: Ben-Anlatıları Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2023): 148-55.

ettiğinizde ortaya çıkar. Hatıralarını yazan kişide en nihayetinde gözden geçirme zorunluluğu, kendini geçmişteki belirsizlik, bilgisizlik ve yanılsamaya tekrar geri döndürememe durumu devrededir. Yazarken arkasında -günlük tutan kişi için gelecek olan- bir geçmiş vardır. Dolayısıyla gerçekleştirilmiş bir varoluş perspektifi dâhilinde türlü türlü zorlama ve rasyonelleştirmelerden kaçınmaz. Anlatırken yeniden inşa eder. Altına hayatın bütünlüğü ve tutarlılığın çarpıtıcı unsurunun yerleştiği bu inşada, sonradan en fazla dayanışma duyduğu kişilikle kendini özdeşleştirir. Bu şekilde hayat hikâyesini bulunduğu noktaya kadar serer. Örneğin, sadece ihtida etmiş hâlinin gözlüğünden görebildiğimiz Augustinus'un, henüz ihtida etmemişken tuttuğu bir günlüğe sahip olmayı ne çok isterdik! Hatırat yazarı ne kadar bilinçliyse -güvenilir günlük yazarı için gayet normal olan- Baudelaire'in bahsettiği ilk insan hakkı olan 'kendiyile çelişme hakkını'¹⁰ o kadar az kullanır!

Hayır, amacımız için günlükler, mektuplar ve konuşma kayıtları ile birlikte birkaç daha küçük tür çok daha faydalıdır. Bunlar arasındaki farklar bazen ihmal edilebilecek kadar küçüktür. Eckermann'ın haklı bir üne sahip eserine *Goethe ile Konuşmalar*¹¹ yerine *Bir Goethe Günlüğü*¹² adını vermiş olmasını itirazsız kabul edebilirdik, tıpkı James Boswell'in İngiltere'nin en büyük sözlük yazarı Samuel Johnson'ın aynı derecede şöhretli biyografisine *Samuel Johnson ile Konuşmalar* ve hatta *Bir Johnson Günlüğü*¹³ adını vermiş olabileceği gibi. Ne de olsa, Boswell'in gece boyunca işleyeceklerini önceden masada not almış olmasının, onu huysuz ihtiyarın bir tür yaşayan sözcüsü, canlı bir ses kaydedicisi olmasını mümkün kıldığını biliyoruz. James Boswell, ayrıca, yüzyılımızın en sansasyonel keşiflerinden biri sayesinde, artık bir günlük yazarı olarak *kendi başına*¹⁴ bu türde zirvedeki yerini aldı. Konuşmalara geri dönecek olursak, size hatırlatmak isterim ki günümüzde -Nürnberg'de idam edilen Alman savaş suçlusunu Hans Frank'ın onlarca ciltlik günlüğü gibi- dikte edilmiş günlükler bile var. Ancak doğal olarak başka bir tip Almanya bakmayı tercih edeceksinizdir. Öyleyse, size Beethoven'ın konuşma defterlerinden bahsedeyim, iyice düşünüldüğünde, insanın büyüklüğü içindeki insanın küçüklüğünün dokunaklı bir belgesi.

10 Le droit de se contredire.

11 *Gespräche mit Goethe*.

12 *Ein Goethe-Tagebuch*.

13 *A Johnson Diary*.

14 *Suo iure*.

Günlük ve mektup da her yönüyle birbiriyle ilişkili olup şüphesiz ikincisi otoportre olarak açık ara en eski örneklerle sahiptir: örneğin, Urias mektubunun Kral Davut'a tuttuğu ışığı düşünün. Mahrem günlük bazen kendimize yazılmış bir dizi mektuba benzer; psikologlar bu gammaz yalnızlaşma tezahürüne aşinadır. Size bu bağlamda, küçük, içten içe pek yalnız Anne Frank'ın saklanan bir çocukken hayali bir karakter olan 'sevgili Kitty'sine yazdığı küçük mektupları hatırlatırım. Muhtemelen birçoğunuz Madame de Sévigné'nin, kızı Madame de Grignan'a yazdığı bir bütün olarak ele alındığında alışılmadık derecede büyüleyici bir günlük olan bir dizi mektuptan haberdarsınızdır. Bu mektuplar, birkaç yıl önce Amsterdam Üniversitesi'nde savunulan bir doktora tezine konu oldu. Söz konusu tezde Kleio, bu anne ve kız hakkında görünüşte tartışmasız olan birkaç kesinliği yine de tersine çevirecek kadar zekice ve dikkatli bir şekilde gözlemleyebildiğini kanıtlamıştır. Sonra, bu acımasız insan düşmanı Jonathan Swift'in kişiliğinin şaşırtan ya da belki de şaşırtmayan bir yönünü ortaya koyduğu mektupları, *Journal to Stella*'yı zikreliyorum.

O halde bugün esas olarak günlüğe odaklanıyorum. İyi bir uygulama olarak, ne hakkında konuştuğumuz konusunda mutabık olmamız için size bir tanım vermeliyim. Bu iki kelime, 'gün' ve 'defter',¹⁵ bize ne kadar kolay bir *lafzî tanım*¹⁶ sunuyorsa, *definitio realis*, yani ıstîlâhi tanımı da o kadar zordur. Bugün, bunun birçok kez denenmesine rağmen henüz tam olarak başaramamış olmasına işaret etme kolaycılığında bulunarak bundan kaçınmama izin verin. Kimilerinin bu türü 'romanlardan daha iyi, tarihlerden daha doğru ve zaman zaman tiyatrodan daha dramatik'¹⁷ diye övmeleri bence abartılı değildir. Dolayısıyla Ernest Renan'ın 'Kendimiz hakkında söylediklerimiz her zaman şiirdir'¹⁸ ifadesine tam olarak katılmıyorum zira tarihçi düzyazıdan her halükarda bolca faydalanır. Elbette burada, öğretmenler gibi bir sınıflandırma yapılarak, mahrem ya da hususi günlükler ve umumi günlüklerden bahsedilebilir. İçi yansıtıcı olan birinci türün zirvesi, her zaman morfin gibi yakaladığı veya bu temsil size çok ağır geliyorsa, bir doktora, bir günah çıkarıcıya başvurur gibi başvurduğu günlüğüne sığınan, hassas, hafif yaralı figürün timsali İsviçreli Henri-Frédéric Amiel'in *Journal*

15 Felemenkçede günlük (*dagboek*), *dag* (gün) ve *boek* (kitap/defter) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir.

16 *Definitio nominalis*.

17 Better than novels, more accurate than histories and at times more dramatic than plays.

18 Ce qu'on dit de soi est toujours poésie.

Intime'idir. Bir Protestan'ın günah çıkaran papazı... Örneğin Fransa'da bu kadar çok Protestan'ın, en azından inançlı Katolik olmayanların, günlükte bu rahatlatıcı etkiyi, bu deşarj işlevini araması tesadüf olamaz: Benjamin Constant, André Gide. Bu vesileyle, burada *yeri gelmişken*¹⁹ pek çok bekârın günlük tuttuğunu ve tutmaya devam ettiğini ve daha da önemlisi, evlenir evlenmez bundan vazgeçtiklerini söyleyebilir miyim? Birçok mahrem günlük ayrıca acımasızca benmerkezci -Stendhal'ınkinden olduğu gibi- bir 'ruh hali haberlerinin'²⁰ gerçek yüce kroniğini, ya da kendi sözleriyle 'varoluş tarzımın matematiksel ve esnek olmayan bir raporunu'²¹ içerir. Böyle bir şeyle, Georges Gusdorf'un günlüğün insanlık gerçekliğinde bir *gösterge*²² değil, bir *zorunluluk*²³ bir *nida*,²⁴ bir *arzu*,²⁵ bir *şart*²⁶ olduğu ifadesinin geçerliliği fark edilir.

Bunun yanında, Kleio için insan varlığının büyük ve küçük gerçeklerinin ideal kaynağı olan umumi günlük. On yedinci yüzyıl donanma görevlisi Samuel Pepys'in kendi türünde de eşsiz olan *Diary*'sinde en ince ayrıntılara kadar dalabiliyoruz. Dönemin hiçbir İngiliz'ini ondan daha iyi tanımıyoruz. O halde bu aşılabilir kaynağı, aynı kişiden gelen başka bir benlik vesikası ile karşılaştırmak, tarihçi için ne kadar da ilginçtir: Eğer bu günlük kaybolmuş olsaydı ve sadece doğrucu, vurdumduymaz bürokrat Samuel Pepys Esquire'den bize kalan son derece resmi mektuplara güvenmek zorunda kalsaydık, kişiliğinin yeniden inşasının nasıl sonuçlanacağını kimse hayal bile edemez. Yani burada günlük başka bir kaynağı düzeltiyor, ama elbette birçok günlüğün kendisi de sık sık bazı düzeltmelere ihtiyaç duyar. Örneğin Alfred de Vigny'nin ölümünden dört yıl sonra, 1867'de yayımlanan *Journal d'un Poète*'sini düşünüyorum. O bu kitapta, Fildişi Kulesi'ne kapanmış bir aristokrat, hayal kırıklığına uğramış, kötümser bir ahlakçı olarak boylu boyunca karşımızda duruyor. Bu günlükte 'kanaatkarlık'²⁷ ve 'asil ruh'un'²⁸ vücut bulmuş hali gibi görünen Alfred de Vigny, bu yayın ile tüm Fransız edebiya-

19 *Obiter dictum*.

20 *Actualité intérieure*.

21 *Un procès-verbal mathématique et inflexible de ma manière d'être*.

22 *Indicatif*.

23 *İmperatif*.

24 *Vocatif*.

25 *Optatif*.

26 *Conditionnel*.

27 *Austérité*.

28 *Noblesse d'Ame*.

tının en tahrif edilmiş karakterlerinden biri haline gelmiş ve yaşam gezintisi bununla hiç de tutarlı olmayan, kapılmış adam gözümüzden kaçırılmıştır.

Şimdiye kadar bahsedilenlerin hepsinin ansiklopedilerimizde yer aldığını söyleyebilirim. Ancak Kleio tamamen unutulmuş sayısız önemsiz figüre göz atmadan çok az şey yapabildi. Bu nedenle, İngilizlerin kolayca tercüme edilemeyen *bore* terimiyle ifade ettiği, can sıkıcı herif, sefil, geveze ve her birlikteliğin korkulu rüyası olan insan türü için bazen bir miktar iade-i itibar talebinde bulunulmuştur. Bununla beraber ilham perimizin ona karşı bir zaafı var, çünkü bu velut insan türünün günümüze ulaşan notları olmasaydı birçok tarihsel alanda büyük bir yoksunluk içinde olurdu. *Bore*, bazen binlerce sayfa tutan ve onlarca yıl süren günlüğünde neler yazıyor? İnsanlar bunu kontrol etmiş ve bilgisayar çağından önce bile üzerinde sayısal şakalar yapmışlardır. -Bildığınız gibi, Erasmusumuz, Thomas More'un tavsiyesi üzerine çalışma odasının kapısının üzerine yerleştirmek zorunda kaldığı- bu *nulla dies sine linea*, yani 'satır(yazın)sız gün olmaz' sayesinde 1. Sağlık, 2. Hava durumu, 3. Yiyecekler, 4. İçecekler, 5. Aile içi ilişkiler, 6. Din, 7. Seyahat, 8. Dışarı çıkma, 9. Okuma, 10. Doğumlar, evlilikler, ölümler, 11. Kıyafetler, 12. Kamuya açık etkinlikler, 13. Spor, 14. Mesleki çalışma, 15. Dedikodu ve skandallar hakkında bilgi sahibiyiz. Başvurduğum tablo burada sonlanıyor. Böyle *bore* bir İngiliz Paris'teki Eylül cinayetlerinden kısa bir süre sonra 28 Eylül 1792'de, ne karalar? 'Bay ve Bayan Custance bize bir çift keklik gönderdi. Fransa'da korkunç günler yaşanıyor. Birçok kişi buraya sığınmak için kaçtı.'²⁹ Hazır o Devrimden bahsetmişken, XVI. Louis gibi bir kraliyet *bore'sı* Bastille'in düştüğü 14 Temmuz 1789'da günlüğüne ne yazmıştı? 'Hiçbir şey'.³⁰ Bu da aynı dertten muzdarip olan Rusya'nın II. Nicholas'ı tarafından, *onun* devriminin patlak verdiği gün şöyle yazılarak daha sonra epey farklılaştırılmış: 'Kendimi yeniden biraz daha domino oyununa vermeliyim.' Ve bu tür tanrı tarafından kutsanmış *bore*lardan son derece bilgilendirici *Diary of Servants' Faults*'u ile Dorset Kontu Richard Sackville, ya da -Arthur Ponsonby'nin, onun kendisi hakkındaki 'kişinin kendi zihinsel üstünlüğüne dair giderek artan bir duyguya karşı mücadele etmenin bir faydası olup olmadığını merak ediyorum'³¹ ifadesiyle bizi altmış

29 Mr. and Mrs. Custance sent us a brace of partridges. Dreadful times in France. Many are fled for refuge here.

30 Rien.

31 I wonder whether there is any use in struggling against a growing sense of one's mental superiority.

cildi dolduran en kasvetli anlamsız gevezeliklerinden uyandırdığı- Lady Knightsley of Fawsley gibi eksantriklerin özellikle İngiltere’de bolca bulunan faunasına geçiş kısa bir diyalektik sıçramadan ibarettir... Bu etkileyici satırı taçlandırmamam da, örneğin kiliseye yaptığı tüm ziyaretleri, bizi bir asır sonra bugün bile utandıran bir dakiklikle kaydeden muttaki William Palmer’ın müessir günlüğünden birkaç alıntıyla bitirmek istiyorum. Karısının ölümünde şunları okuyoruz: ‘Sevgili Annie bugün Tanrısı tarafından hak ettiği mutluluk yuvasına çağrıldı.’³² Ve cenaze günü: ‘Sevgili karımı sonsuza dek son kez gördüm. Hayat ne kadar da boş.’³³ Detektif hikâyelerine biraz aşına olan herkesin elbette hemen tahmin edeceği üzere örnek kilise müdavimi, hafif bir tabirle, hizmetçiyle sessiz bir flört sürdürürken karısını fazla yüksekçe bir şekilde sigortalatmış ve zehirlemiştir. Bu aşırıya kaçan boş vakit etkinliği için onu darağacı bekliyordu.

Şimdi, bunların hepsi büyük harfli tarih mi, yoksa bildiğiniz -bizi Fransız dansözler, hovarda komutanlar, sallanan hükümdar tahtları ve benzeri fani kakofoniler hakkında yorulmak bilmeden eğlendirmeye devam eden- özellikle tarihi Pazar günü ressamlarının hevesle yaptığı kapalı alan sporu olan *kısa hikaye*³⁴ mi? Bunların bir kısmı elbette gerçek; örneğin onlar olmasaydı Camera’dan on altı yaşındaki Bayan Mina Deluw’un ruhsal gelişiminin büyük bir kısmını borçlu olduğu *Amours et Amourettes de Napoléon* kitabı asla yazılamazdı. Ancak başka bir husus daha var. Daha açık ve daha doğrudan ifade edilecek olursa başka sorunlar da var ve size bunlardan bir tanesini sunacağım: Tam da günlükle ilgili olarak bende oldukça merak uyandıran, bunun neden Avrupa medeniyetimizdeki tüm benlik vesikalarının en genci olduğu sorusu.

Çünkü öyle: en genci, en son geleni. Hiçbirini, Antik çağlardan tanımiyoruz. Yine de bana Marcus Aurelius’u samimi, aksettirici bir günlüğün prototipi olarak sunmanız halinde, buna *eis heauton*’un hiçbir tarih içermediği ve bu nedenle gerçek bir günlük olarak adlandırılmayacağı argümanıyıla karşılık veririm. Bunların ilki ancak Orta Çağ’ın sonunda ya da hemen sonrasında ortaya çıkar. 1496 ile 1535 yılları arasında Venedikli Marino Sanudo’nun baba kentindeki her günü rapor ettiği neredeyse altmış cilt halinde yayımlanan kitabı vardır. 1500 yıllarında VI. Alexander Borgia’nın da arala-

32 My darling Annie was called to-day by her God to the home of bliss so well deserved.

33 Saw the last of my dear wife for ever. How desolate life is.

34 *Petite histoire*.

rında bulunduğu papaların teşrifatçısı Alsaslı Johannes Burcardus; I. Eliza-
bet'in çağdaşı İngiliz astrolog John Dee ve 1572'den sonra ise, birkaç yıl ön-
ce yayımlanan, Wouter Jacobsz biraderin, İsyan'ın³⁵ ilk yıllarında Amster-
dam'ı tasvir ettiği paha biçilmez günlüğü var. Tekrar ediyorum: burada bir
sorun yatıyor, üstelik Augustine'den Montaigne'e, Burckhardt ve Bergson'a
kadar uzanan bir dizi büyük isimle sizi bombardımana tutmadan, muvakkat
çözümümü sunamayacağım oldukça çetin bir sorun. Çözümümü gammaz
'yaşam hissi' teriminde ararken, bunun özsel anlamının iki unsurunu somut-
laştırıcı bir şekilde birbirinden ayırmak istiyorum. Bunlardan ilki, son birkaç
yüzyılda meydana gelen zaman algısındaki değişimdir ki bu bana göre yakın
zamanda 'zamanın *sui generis* disiplinlerarası ve normatif incelenmesi' ola-
rak önerilen tarihin yeni alt alanı, *kronosofinin* olası temel sorunudur. Ara-
nızdaki daha az ilgili meraklılara, bu soruna az çok takıntılı olduklarını
göstermiş olan bazı edebi sanatçılarından bahsetmek istiyorum: (*Tristram
Shandy*'sinde) Laurence Sterne, Marcel Proust (*À la recherche du temps
perdu*), en az üç romanında Aldous Huxley (*Eyeless in Gaza; Time must ha-
ve a stop; After many a summer*), James Joyce (*Ulysses*), Thomas Mann (*Der
Zauberberg*). Bahsettiğim ikinci unsur kişilik, yani benlik deneyimidir. Biraz
önce Burckhardt ve Montaigne'den bahsettim; burada sizin için ayrıca lite-
ratüre girmeye çalışmayacağım ve tam da bu sorunla ilgili olarak psikoloji ve
antropolojinin çok kaygan zemininden uzak durmak istiyorum. Kişiliğimizin
gerçek özü olarak kalanın ne olduğu sorusuna benim bildiğim şimdilik nihai
cevabımın açıklanması gerekirse bu kesinlikle 'hiçbir şey' olacaktır. Bizi ni-
hai bir umutsuzluğun boşluğuna mahkûm eden, belki de tam da bununla bi-
zi tekrar, yinelenemez kişiliğe karşı bir protestoya kıskırtan, korkarım ki bir
*inanıyorum çünkü saçmadan*³⁶ çok da fazlası olmayan, fakat bizim için geri-
ye kalan -eğer varsa- tek tutunma noktası olan bir sözcük.

Mütevazı başlangıcından itibaren günlük tutma, özellikle de Romantik
dönemde, medeniyet havzamızda hızla yaygınlaştı: Hatta *günlük tutma-
nın*³⁷ Alman üst sınıflarına mensup kız çocuklarının³⁸ eğitiminde diğer pek
çok *inşa*³⁹ biçiminin yanı sıra zorunlu bir ders olarak işgal ettiği yer bile o

35 Hollanda'nın İspanyol yönetimine karşı isyanı.

36 *Credo quia absurdum.*

37 *Tagebuch führen.*

38 *Höhere Töchter.*

39 *Bildung.*

zamandan kalmazdır. Bu yükseliş, günümüzde hızlanarak devam etmektedir. Örnekler mi? İnaniyorum ki çok az kaynak, geçen savaşı, Ulusal Savaş Dokümantasyon Enstitüsü'nde⁴⁰ tutulan yüzlerce günlükten daha derin hissetmemizi sağlayabilir. Anne Frank'ın günlüğünden evvelce bahsetmiştim. John Hersey tarafından uydurma bir günlük olarak tasarlanan *The Wall* adlı romana olan hayranlığımı paylaşanlar, Emanuel Ringelblum'un Varşova'daki getto cehenneminde tuttuğu, mucizevi bir şekilde bizim için saklanan ve şok edici derecede gerçek olan günlüğe ulaşmak isteyecektir. Bu, başka pek çok örnekte olduğu gibi, tehlikeli bir durumda olan ya da ağır bir sorumluluk altındaki insanların bu şekilde bir yansıtma biçimine başvurma-sının bir örneğidir. Bunun bazen şaşırtıcı sonuçları da oldu: 1952'de ABD Kara ve Hava Kuvvetleri, askeri personelin günlük tutmasını kısacası yasakladı; Deniz Kuvvetleri de bunu takip edecekti, ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyorum. Bu yasağın sebebi, Moskova'nın bir şekilde, Amerikalı General Grow'un, Sovyetler Birliği'nde ilgiyle okunan her türlü şeyi içeren günlüğünü ele geçirmiş olmasıydı. 9 Nisan 1952 tarihli Manchester Guardian gazetesi bu habere, gelecekteki tarihçilerin böyle bir yasağın minnettarlıkla karşılayacakları yorumunu eklemişti; çünkü bu, zaten sahip oldukları malzemeden daha fazlasını işlemek durumunda kalmayacakları anlamına geliyordu.

Bu anekdot niteliğindeki ayrıntı, dikkatimizi burada saklı olan sorundan uzaklaştırmamalıdır: hayattaki yazarların çok sayıdaki yayınlarına ve Fransa'da en iyi *günlüğe*⁴¹ bir ödül verilmesine yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda bazen oldukça şüpheli sahte günlüklerin üretilmesine de yol açan yaygın zamane *modası*. Yine de, Rus diplomat Maxim Litwinow'un *Notes for a Journal*'ının gün yüzüne çıkmasının üzerinden on iki yıldan fazla zaman geçti. Skandallarla, cinsel sapkınlıklarla, eğlencelerle vb. dolup taşan [bu günlüğü] saygın Kremlinologlar gerçek olarak karşıladılar. En şüpheli eleştirmenlerden biri, şampanyayla yıkanan tüm o balerinlerin (yine: vb.) tam olarak günlüğün gerçekliğinin bir teminatı olduğunu düşünüyordu ('Rus devlet adamlarının her zaman balerinelere karşı bir eğilimi olmuştur'⁴² diye yazıyordu). Kısa keseyim: bu ifşaatların, örneğin on dokuzuncu yüzyılın

40 Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

41 *Journal intime*.

42 Russian statesmen have always had a taste for ballerinas.

sonundan kalma *Diary of a Nobody*'den ya da *Führer'in vejetaryen karısı*⁴³ Eva Braun'un *Intieme dagboek*'undan ya da fazlasıyla açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Baron von Münchhausen'in bize bırakmış olabileceği sürükleyici ama ne yazık ki yazılmamış günlüğünden daha sahi olmadığı ortaya çıktı.

Tekrar vurgulamak gerekirse: bir *moda*. İçimizde bir çalkantı, rahatsızlık ve geçicilik duygusu uyandırabilen bir gerçeklik içinde tam da bu biçime daha mı açığız? Giderek mahremsizleştirilen bir dünyada birçoğu bunda biraz teselli bulmuş olamaz mı? Kendisi de inatçı bir günlük yazarı olan Ernst Jünger, gözlemin giderek artan temposuna ve gözlemlenebilecek şeylerin sınırsız çeşitliliğine büyük bir etki atfeder: onun günlük türünü edebi alandaki bir ürün olarak görmesine yol açan bir etki.

Ve böylece mütereddit bir halde günlük ve edebiyatla ilgili son bir soruya varıyorum. Dikkat ediniz: edebiyat olarak günlük sorusuna ve dolayısıyla, söz gelimi Hebbel, Barbellion, Delacroix, Ter Braak, Croce, Linnaeus, Tolstoy gibi yazarların günlüklerinin edebi değerine değil. Örneğin Nicolaas Beets'in günlüğü ile *Camera Obscura*'sındaki muhtelif parçalar arasındaki ilişkisine dair soruya da değil, fakat daha önce kısaca değindiğimiz Hersey'in günlük biçimindeki edebi sanat eseri ile ilgili olanına. İçindeki farklı türler arasındaki sınırı keskin bir şekilde çizmek her zaman mümkün değildir: Sevimsiz gerçekçiliğin klasik bir örneği olan Daniel Defoe'nun 1722 yılından *Journal of the Plague Year*'ında gerçekle kurguyu harmanlamasından dolayı asıl sanat eserinin gerçekten nerede başladığını ve aldatmacanın nerede bittiğini bilemeyeceğim. İyi not edin: Kurgusal bir gerçeklik! Bildiğiniz üzere, *La Peste*'inin başındaki düsturu Albert Camus bu Defoe'dan ödünç almıştır ve Camus da, bu türün bana tartışmasız başyapıtı olarak görünen Jean-Paul Sartre'ın *La Nausée*'sine çok uzak değildir. Burada günlük formunun ustaca kullanımı artık 'gerçek mi gerçek dışı mı' sorusunun erişemeyeceği bir düzeye ulaşır.

Selamlamamda size, (Thackeray'in bir ifadesiyle), 'Yükseldiği o zarif yüksekliklerden'⁴⁴ epey aşağılara dalmış, eğilmiş, hatta perilikle bağdaşmayacak bir şekilde bükülmüş Perimizi takdim etmiştim. Belki de içinizden şu ya da bu, benim açıklamalarımda telaffuz edilmese de münderiç olan bir özrü her şeye rağmen kabul etmeye mütemayıl olacaktır: bu özrünün en kısa

43 *Des Führers vege gade*.

44 From the genteel heights in which she has been soaring.

ifadesini, bir başka İngiliz, Oliver Goldsmith tarafından en popüler komedisine başlık olarak kullanılan kelimelerde bulduğumu zannediyorum: O, FETHETMEK İÇİN EĞİLİYOR.⁴⁵

Dedim.

45 SHE STOOPS TO CONQUER.